

ISSN 0350–185x
UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

књ. LXXII, св. 1–2

Уређивачки одбор:

*др Јасна Влајић-Појовић, др Даринка Горџан-Премк, др Рајна Драгићевић,
др Најда Иванова, др Александар Лома, др Алина Ј. Маслова,
др Софија Милорадовић, др Мирослав Николић, др Слободан Павловић,
др Предраг Пипер, др Слободан Реметић, др Живојин Сјанојчић,
др Срејто Танасић, др Зузана Тојолињска, др Анајолиј Турилов,
др Викџор Фридман*

Главни уредник

Предраг Пипер

БЕОГРАД
2016

Први број *Јужнословенског филолога* изашао је 1913. године, у Београду. Часопис су покренули Љубомир Стојановић и Александар Белић, чланови Српске краљевске академије. Први уредник *Јужнословенског филолога* био је Александар Белић. Од броја XVIII часопис издају Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

808

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ филолог / главни уредник Предраг Пипер. – Год. [1], књ. 1, св. 1/2 (1913) ; год. [2], књ. 2, св. 1/2 (1921) – књ. 11 (1931) ; књ. 12 (1933) – књ. 17 (1938/1939); књ. 18 св. 1/4 (1949/1950)–. – Београд : Српска академија наука и уметности : Институт за српски језик САНУ, 1913–1938 ; 1949/1950–. – 24 cm

Годишње

ISSN 0350/185x = Јужнословенски филолог

COBIS.SR-ID 615183

Рецензенти радова који се објављују у LXXII броју *Јужнословенског филолога*:
др Јасна Влајић-Поповић, др Дојчил Војводић, др Ксенија Кончаревић,
др Александар Лома, др Слободан Павловић, др Предраг Пипер,
др Слободан Реметић, др Далибор Соколовић

Секретар редакције: др Рајна Драгићевић

Израду и штампање финансирало је Министарство за просвету,
науку и технолошки развој Републике Србије.

Прихваћено на седници Одељења језика и књижевности САНУ 29. 3. 2016.

Издаје:

Институт за српски језик САНУ, Кнез Михаилова 36

Коректура:

Марија Селаковић

Припрема за штампу:

НМ либрис (www.nmlibris.rs)

Штампа:

Чигоја штампа

КЊИГА О ТОПОНИМИЈИ ЗЛАТОПЕЧАТНЕ ПОВЕЉЕ

Александар Лома, *ТОПОНИМИЈА БАЊСКЕ ХРИСОВУЉЕ – КА ОСМИШЉЕЊУ СТАРОСРПСКОГ ТОПОНОМАСТИЧКОГ РЕЧНИКА И БОЉЕМ ПОЗНАВАЊУ ОПШТЕСЛОВЕНСКИХ ИМЕНОСЛОВНИХ ОБРАЗАЦА*, Библиотека Ономатолошких прилога, књ. 2, САНУ, Београд 2013, 388 стр.¹

ТОПОНИМИЈА БАЊСКЕ ХРИСОВУЉЕ академика Александра Ломе објављена је као друга књига едиције Библиотека Ономатолошких прилога Одељења језика и књижевности САНУ, покренуте 2010. године. Монографија улази у круг књига чије вредности не извиру само из резултата истраживања важних за одређену науку и уже или шире научне кругове, већ и из самог предмета истраживања. О националном и наднационалном значају Бањске хрисовуље (БХ) добро сведочи и сама њена судбина,² коју академик Лома на једном месту поетски сажето оцртава:

„Остала је [...] Бањска хрисовуља, златопечатна повеља вреднија од злата, једна од највећих драгоцености нашег културног наслеђа, са-

---

¹ Ово је дорађена верзија приказа објављеног под овим насловом (без над-насловова) у часопису *Ономатолошки прилози* XXII (2015): 755–760.

² Судбина ове повеље науци је била непозната све до 1889. године, када је пронађена у султановој ризници Старог Сараја у Цариграду. Већ наредне године била је припремљена за штампу (истовремено у Београду и Бечу) и појавила се у два различита издања. Фототипије тих издања, уз фототипију изворног рукописа, друга пратећа документа и студије, објављене су 2011. године (Београд) у луксузној двотомној публикацији под оквирним насловом *Повеља краља Милутина манастиру бањска – Светиостефанска хрисовуља* (књ. I: *Фототипија изворног рукописа*, 1–209; књ. II: *Фототипије издања и пратеће студије*, 1–255; прир. Ђорђе Трифуновић). Међу пратећим студијама налази се и студија Александра Ломе, под насловом *Топонимасличка сведочанства Бањске хрисовуље* (179–194), што је, у ствари, клица из које је развијена књига *Топонимија Бањске хрисовуље* (в. стр. 9).

чувана у турском царском архиву, откривена од стране аустроугарских чиновника, самим тим доспела до нас посредством двеју царевина којима, у најмању руку, није било у интересу да разоткрију и шире истину о српској прошлости. То што, упркос свему, данас ипак располажемо овим сведочанством непроцењиве вредности, опомена је нама самима да увек и у односу према свему поштујемо историјску истину и правду“ (300).

Тематски оквир и структурни обриси књиге прецизно су назначени њеним насловом и поднасловом: (1) наслов и први део подналова стоје у односу истраживачки корпус (БХ) – предмет и један од првостепених циљева и резултата истраживања (речник старосрпских топонима, *Речник топонима забележених у БХ*), док (2) други део подналова назначава крајњи циљ истраживања – допринос упознавању општесловенских именословних образаца. Основни садржај књиге је распоређен у шест поглавља: I *Предмет и циљеви истраживања*, II *Речник топонима забележених у Бањској хрисовуљи*, III *Творбени типови топонима заснованих у Бањској хрисовуљи*, IV *Развоји и промене топонима од њиховог бележења до данас*, V *Вантопонимски доприноси*, VI *Значај Бањске хрисовуље за културну и етничку историју*. Наведени низ наслова открива једну од нарочитих (методолошких) вредности ове књиге – целину у којој се сваки наредни део темељи на претходном, и изванредно грађену структуру у којој сви делови имају сасвим одређену улогу у целини.

У поглављу **ПРЕДМЕТ И ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА** (11–19) најпре се даје језгровито објашњење финалног циља истраживања (*Општесловенски именословни обрасци*, 11–13), и то кроз анализу појмова именословље (м. *ономастичка*), именословни обрасци и *општесловенски* именословни обрасци. У контексту образложења појма *именословље*, аутор образлаже и друге кључне ономастичке термине: нпр. дефинише разлику између оног што је *назив* или *ајелатив* и *име* или „*оним*“, скрећући успут пажњу и на „псеудогрецизам *оним*“ (термин произвољно изведен из другог дела грчких сложеница), који се у ономастици непримерено користи „уместо – довољно јасне и дистинктивне – речи *име*“ (11). Појашњава се да утврђивање општесловенског карактера именословних образаца, који се дефинишу као „топонимске и антропонимске структуре које се виšekратно реализују на једној језичкој територији у истом или варирајућем лику“ (12), подразумева примену компаративно-историјског метода. Указује се на посебан значај најранијих домаћих записа, који дају верне информације о творбеним ликовима пресудним „за реконструкцију прајезичких образаца“ (13).

Следи прецизно одређење замишљеног *старосрпског тонономастичког речника* – што је циљ који подразумева речничку обраду свих топонима посведочених у старосрпским и српскословенским споменицима, укључујући и Бањску хрисовуљу (13–15).³ Потом долази целина у којој се дескриптивно и поредбено представља, а као извор топономастичке грађе и вреднује *Бањска* (/ *Светиостефанска*) *хрисовуља* (БХ), тј. даровна повеља краља Милутина манастиру Светог Стефана у Бањској, настала у другој деценији XIV века:

„Осим квалитета и квантитета топономастичке грађе коју пружа, БХ се препоручује као полазиште за један будући продубљен и свеобухватан опис старосрпске топонимије и из географских разлога. Од три велике хрисовуље, она отвара најшири увид у топографију језgrenих српских земаља преднемањићког доба“ (17) и „у поређењу са свим осталим старосрпским изворима пружа најбољи узорак старосрпске топонимије, и по ширини захвата и по квалитету записа“ (16).

За разумевање научног и културног значаја књиге *Топонимија Бањске хрисовуље* важно је подсетити да језичка грађа из БХ није ушла у досадашње историјске речнике српског (/ „српског или хрватског“) језика (Даничићев и загребачки), из простог разлога што се у време израде или заснивања тих речника за њу није ни знало. Од времена када је БХ постала доступна научној јавности, исцрпно су обрађени у њој садржани антропоними,⁴ док је топонимија истраживана парцијално, у оквирима студија различитог тематског усмерења. Иако је реч о „хвале достојним радовима“, у њима „није

³ Академик Лома већ 10-ак година у континуитету објављује осврте на нова издања старосрпских извора, под насловом „На именованим врелима“. То су, углавном, осврте на у њима садржану ономастичку грађу, али и коментари везани за рашчитавање имена (топонима и антропонима), идентификацију и убикацију појединих топонима и сл. У часопису *Ономастолошки њрилози* досад је објављено пет таквих осврта: „На именованим врелима. Осврт на нова издања средњовековних дипломатичких извора“, ОП XVII /2004/ 459–478; „На именованим врелима II. Осврт на нова издања старосрпских извора“, ОП XVIII: 457–471; „На именованим врелима III“, ОП XIX–XX: 743–754; „На именованим врелима IV. Осврт на нова издања старосрпских извора“, ОП XXI: 429–443; „На именованим врелима V. Осврт на нова издања старосрпских извора“, ОП XXII /2015/: 741–754. О ауторовим опсежним захватима у старосрпску топонимију сведоче и многи други његови радови (уп. скорије рад „Старосрпска топономастичка грађа у Миклошичеву нацрту словенске ономастике“. *Зборник у част двестиа година од рођења Ф. Миклошича*. Београд: САНУ 2013, 187–225; за остало в. <http://aleksandarloma.com>).

⁴ Милица Грковић. *Речник имена Бањског, Дечанског и Призренског власићелинства у XIV веку*. Београд 1986.

ни приближно исцрпено оно што зовемо топономастичким сведочанством БХ“, а што је могуће урадити само у „темељном разматрању свега што БХ пружа као топономастички податак, непосредан или посредан“ (15–16). Како ћемо видети, у књизи *Топонимија Бањске хрисовуље* су управо тако, из више различитих перспектива, истражени сви топоними посведочени у БХ.

То је најпре урађено у поглављу **Речник топонима** ЗАБЕЛЕЖЕНИХ у Бањској хрисовуљи (19–238), што је најобимнији део књиге и по много чему књига за себе. Самом *Речнику* претходе разноврсна појашњења организована у оквиру четири подналова: *О ѿосѿуѿку ексѿерѿиѿје*, *Сѿѿрукѿѿура одреднице*, *Правила ѿѿранскѿѿиѿѿиѿје* и *Азбучни редослед* (19–22). У делу *Сѿѿрукѿѿура одреднице* представљен је сликовно речит систем симбола, без чијег би познавања било отежано сналажење у згуснутом тексту речничких одредница.

Речник броји 651 одредницу – све издвојене на основу топономастичких сведочанстава БХ. Наслови одредница дају се у транскрипцији – крупним словима, уз пратећи податак о граматичким карактеристикама имена исписан ситнијим слогом (граматички род + број код множинских форми). Иза тога следе симболима најављени делови одредница: (1) филолошки коментар („формална запажања и појашњења у вези с начином писања, гласовним ликом, особеностима деклинације“ и сл.); (2) данашњи лик имена, тј. „идентификација имена у другим изворима и на терену“, или пак симбол за неидентификован (/ ишчезао) топоним – по могућству с убикацијом и границама, уз идентификацију у другим изворима; (3) етимолошки суд – који као исход, поред осталог, има и идентификацију именословног обрасца (творбени тип), тј. упут на одговарајуће место (параграф) у поглављу посвећеном творби; и (4) етимолошки коментар – с информацијама о распрострањености имена и словенским паралелама, ванопомастичким паралелама, ранијим тумачењима, уз многе друге податке / појашњења важна за разумевање етимолошког суда или именословног обрасца.

Примера ради, у одредници *СТУДЕНИЦА* („← Прасл. *studень*, f. -a + -ica, & 3.2.4.“, 212) се, након филолошког коментара и убикације, најпре наводе ближе паралеле (српске и јужнословенске потврде) а потом оне даље, типа „чеш. *Studenice*“ и „рус. *Сѿѿудениѿѿа* у сливу Дњепра“, уз упут на „даље словенске паралеле“ посведочене у литератури. Топоним се тумачи као изворни хидроним настао универбизацијом атрибутивне синтагме (АС) типа „**Studena(ja) rěka / voda*“, како се тумачи и већина осталих у БХ посведочених топонима исте структуре (уп. *ТОПЛИЦА*, *РЫБНИЦА*, *ЛЉШНИЦА, *ЛИПОВИЦА*,

КАМЕНИЦА, ЈЕЛШАНИЦА итд.). Независно од тога како такве формације тумачимо – као речи настале универбизацијом АС, или пак као речи настале непосредним везивањем семантичке и категоријалне јединице, тј. основе речи (овде **studen-*, репрезентант идеје ‘студено’) и суфикса (овде **-ica*, непосредна назнака предмета који се „линеарно протежу од тачке А до тачке Б – мања река / поток / улица или сл.“),⁵ – подаци о бројним ближим и даљим паралелама поуздано сведоче да је реч о прасловенском именословном обрасцу.

Ако би се пратили путеви остварења задатих циљева, показало би се да Речник као централни део монографије (1) представља модел старосрпског топономастичког речника (остварен првостепени циљ монографије), на основу кога је у наредном кораку (2) идентификована главнина старосрпских именословних образаца, међу којима су и општесловенски, чија идентификација омогућава остварење финалног циља (откривање „општесловенских именословних образаца“). Из Речника су, најзад, проистекли и увиди који се тичу (3) општијих лингвистичких (вантопомастичких) и (4) ванлингвистичких доприноса овог истраживачког подухвата.

Треће поглавље носи наслов **ТВОРБЕНИ ТИПОВИ ТОПОНИМА** ЗАСТУПЉЕНИХ У БАЊСКОЈ ХРИСОВУЉИ (239–266). То је, у ствари, поглавље посвећено структурносемантичкој анализи топонима потврђених у Бањској хрисовуљи, с посебним усмерењем на творбу речи.

Како је свако појединачно име са семантичке (и етимолошке) стране обрађено у Речнику (у оквиру речничких одредница), овде су семантичкој класификацији подвргнуте само оне тополексеме које су у језику (неретко и у тексту Бањске хрисовуље) живе (/ *живе*) и изван топономастичке употребе – као апелативна лексика (*Топографски термини у Бањској хрисовуљи*, 239–243). Полазећи од тога да и „њихово образовање спада у апелативну, а не у топонимску творбу“ (239), аутор је те топониме класификовао само по значењу. Издвојене две велике групе (*Називи за фисиогене топографске објекте* и *Називи за антропогене топографске објекте*), с унутрашњом поделом заснованом на разликама у природи и положају објеката као делова простора (*Хидрографија; Рљеф, орографија; Врсте земљишта* итд.), односно, на начинима на које човек користи, а тиме и обележава земљишни простор (*Земљини посед, територијална организација; Земљорадња, сичарство, шумарство;*

⁵ Такав приступ суфиксалној творби именица представили смо недавно, у раду под насловом „Суфикси *-ина* и *-ица* као опозити у географској терминологији и топонимији (У светлу категорије квантитета)“ (*Ономастолошки прилози* XXII /2015/, 17–63).

Комуникације; Насеља итд.). Посебну (трећу) скупину чини мали број (топо)лексема које су у топографску сферу именована ушле као *Меџафоре* и *експресивне формације* (243).

Главни део овог поглавља, а у извесном смислу и централни део читаве књиге, носи наслов *Творба њојонима у Бањској хрисовуљи*. У свим деловима књиге аутор на имплицитан или експлицитан начин указује на то да најпречи пут до разумевања многих нејасних топонима, као и мањих или већих топономастичких целина, води преко темељног разумевања творбених топономастичких образаца, указујући притом на „прворазредну важност старосрпске грађе за општесловенску типологију топономастичке творбе“ (15):

„Да бисмо се приближили правој мотивацији, тј. изворном значењу неког топонима, морамо га најпре сврстати у неку творбену категорију, одређену како формално – начином образовања, тако и функционално, пре свега с обзиром на основну дихотомију посесиви / дескриптиви, а онда по могућству и према потањим семантичким нијансама“ (17); „средишњу улогу у интерпретацији појединог имена имало би одређење творбеног типа, које је пак могуће само на основу неке постојеће творбене типологије“ (14); Треба „начинити прелиминарни модел на основу довољно великог старосрпског узорка, а затим га примењивати и дорађивати у мери у којој се фактографија буде употпуњавала“ (15).

Низови творбених образаца изложени у овоме поглављу као да откривају стварну творбену типологију, пресликану из језичке збиље посведочене у Бањској хрисовуљи. Стиче се утисак да је ту типологију открио сам начин класификације, који у важним појединостима одступа од досад примењиваних начина анализе творбе речи, у коме је, по свему судећи, нарочито важно доследно праћење највише функционалне разлике (дескриптив – посесив). Примера ради, у следу се групишу „атрибутивне синтагме“ (АС – синтагме с придевом као атрибутом) и асуфиксално поименичени (тј. топонимизовани) придеви („асуфиксална универбизација“, АУ), у оквиру којих се прати разлика посесив (нпр. *Милоштин њојок*, *Бољејино*) – дескриптив (*Пчелиња сџџна*, *Јеребиње*), с чиме је повезано и стално вођење рачуна о семантици и творбеним функцијама мотивних јединица. Исти поступак се примењује и у анализи формација с именичким суфиксима („универбизација са суфиксацијом“), чиме се непосредно показују ланци које поједини именички суфикси образују с другим суфиксима, надлежним, између осталог, и за категоризацију функционалне разлике дескриптив – посесив. И у овом се поглављу на утврђеним местима дају подаци о словенским паралелама, тј. потврдама датог обрасца у топонимији других словенских језика.

Као посебни модели топонимске „творбе“ издвајају се и други типови топонима, различити како по мотивацији тако и по структури (нпр. топонимизована лична имена, родовски надимци, патронимици, секундарна деривација од других топонима итд., све до ретких примера предикатских синтагми), укључујући и учешће малобројних страних (супстратних или адстратних) и ретких нејасних имена.

На ове се анализе унеколико надовезује следеће (IV) поглавље, под насловом **РАЗВОЈИ И ПРОМЕНЕ ТОПОНИМА** ОД ЊИХОВОГ БЕЛЕЖЕЊА ДО ДАНАС (267–282). Увиди до којих се дошло праћењем развоја и промена топонима током њиховог седмовековног живота умногоме надилазе ускотопономастичку и етимолошку проблематику (в. гл. V). Наиме, кроз праћење развоја и промена у структури топонима посведочених у БХ откривају се промене системског карактера – историја фонема и динамика гласовних промена у језику као целини, преливи између чланова појединих морфолошких категорија (род и број), као и тешко ухватљиве промене у области творбе речи у српском језику. О свему томе речито говоре и сами наслови с поднасловима: *Закономерни гласовни развоји*, с поднасловима *Развоји савремени са БХ* (Депалатализација *p*, Деллабијализација *y*, Озвучење полугласа, Замена јата, Прелаз *чp > цp*), *Развоји ѿознији од БХ* (Прелаз *л > у*, Прелаз *л > о*, Елиминација *x*, Ново јотовање итд.) и *Сѿорадишни (несисѿемски) гласовни развоји и колебања*; потом *Морфолошке измене*; *Универбизација*; *Надоградња и разградња*; *Преоблике и ѿреосмишљења*.

Два последња поглавља тичу се вантопономастичких доприноса овога истраживања.

У поглављу под насловном **ВАНТОПОНОМАСТИЧКИ ДОПРИНОСИ** сумирају се налази који излазе из оквира топонимије али остају у оквирима лингвистике – тичу се етимологије (и лексике) у најширем смислу, и историјске фонологије. Најпре се даје преглед налаза везаних за питања реконструкција у одређеним сегментима прасловенског језика, која су од интереса на ширем, компаративном словенском плану (*Дојринос ѿознавању ѿрасловенске лексике*, 283–285). Следе синтезе под насловима *Дојринос ѿознавању сѿаросрѿске лексике* (285–290), са идентификацијом најранијих потврда бројних основних и изведених српских речи словенског порекла, и *Дојринос ѿознавању сѿаросрѿске и ѿрасловенске антиројонимије* (290). О важности синтеза изнесених у последњем делу овога поглавља (*Дојринос историјској фонологији срѿског језика*, 290–294) нека говори сам завршни став: „Посматран из угла судбине прасл. *r и *y, старосрпски језик Бањске хрисовуље не показује типичне српске иновације, већ нам се пре приказује као део познопрасловенског језичког континуума“ (194).

У последњем се поглављу, како му и сам наслов каже, разматра **ЗНАЧАЈ БАЊСКЕ ХРИСОВУЉЕ ЗА КУЛТУРНУ И ЕТНИЧКУ ИСТОРИЈУ**. Након подсећања на друштвене прилике у којима је грађена манастирска црква у Бањској и услове у којима је заокруживан светостефански посед, следе осврти на поједина отворена питања из домена српске културне и етничке историје. Очекивано је што су сви аспекти анализе топонима БХ показали да је „цео тај велики простор у време из којег потичу наши извори постао, у пуном смислу речи, словенска земља, обележена, од десетог столећа наовамо, посебним језичким идентитетом – старосрпским“ (299). На значај историјске ономастике за културну и етничку историју одређеног простора указује ауторов став да ће се о претходном стању моћи судити тек онда кад се овде створена „слика провери и допуни анализом топономастичке грађе из других старосрпских извора и укрсти са сазнањима до којих долазе друге лингвистичке и ванлингвистичке дисциплине: антропономастика, археологија, физичка географија, генетика“ (299).

Потребно је, најзад, саопштити и то да је књига опремљена свом устаљеном научном апаратуром, али да садржи и део којим своје монографије опремају нарочито акрибични аутори. Напоре до с целинама које чине устаљен део научних монографија (СКРАЋЕНИЦЕ /301/, ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА /302–310/ и резиме на енглеском језику, 382–386), стоји целина која кориснику књиге омогућава лак и брз увид у тражени податак. Реч је о исцрпном индексу речи (INDICES, 311–381) раздељеном у два групе: *Индекс имена* (ћирилица, 311–338; латиница, 339–345; грчки, 346) и *Индекс речи* (из око 20 језика, укључујући и прасловенски, 347–381). О сложености и вредности монографије *Топонимија Бањске хрисовуље*, те и о труду који је у њену израду уложен, сведочи и сама чињеница да Индекс садржи преко 3500 имена и око 3500 других речи. *Индекс речи* у ствари је индекс речи и суфикса, с близу хиљаду реконструисаних прасловенских јединица, од којих су многе допуњене новим значењима. Ту је и 20-ак прасловенских реконструкција за потпуно нове речи.

Реч је, дакле, о књизи која собом носи вишеструку националну вредност и изванредно велик значај за србистику, али и за славистику и лингвистику уопште.

Јованка Радић*

Институт за српски језик САНУ

* jovanka.radic@gmail.com